

مقاله پژوهشی

نقش خیابان و اجزای آن در باغ ایرانی*

نرگس آقابزرگ**

مربی، گروه معماری و شهرسازی، دانشگاه فنی و حرفه‌ای، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۳ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

چکیده | خیابان اصلی باغ یکی از چهار عنصر مهم باغ ایرانی (ورودی، خیابان، کوشک، دیوار) و اتصال دهنده ورودی به کوشک است. اما این عنصر اصلی بر چه اساسی طراحی می‌شود و دلیل این همه تنوع در خیابان باغ ایرانی چیست؟ پاسخ به این سؤال می‌تواند راهگشای طراحی خیابان در طرح‌هایی با ایده باغ ایرانی باشد. عنصر خیابان خود شامل اجزایی چون زمین، آب و گیاه است. هر یک دارای نقش‌هایی هستند که جمع‌بندی نقش این اجزاء، نقش خیابان را در پی دارد. تابه‌حال پژوهش‌های متعددی روی اجزاء خیابان باغ ایرانی انجام گرفته و به آنها از زوایای متفاوت نظاره شده است اما کدام یک از این زوایاها بیشتر مورد توجه معمار باغساز ایرانی برای طراحی هر یک از اجزاء خیابان بوده است. برای بررسی این موضوع، ده باغ در مکان‌ها و زمان‌های مختلف تاریخی گزینش شده و از طریق بررسی اجزاء خیابان این باغ‌ها، نقش خیابان و اجزاء آن نتیجه‌گیری شده است. نقش‌های تعریف شده شامل عملکردی-اقلیمی، شکلی، فضاگرا، اجتماعی-فرهنگی و معناگراست. نقش هر یک از اجزاء خیابان در باغ‌های منتخب به صورت کیفی ارزش‌گذاری شده و در نهایت نقش غالب آن جزء نتیجه‌گیری شده است. بر این اساس زمین دارای نقش غالب معناگرا، آب دارای نقش غالب فضاگرا، اجتماعی-فرهنگی و معناگرا و گیاه دارای نقش غالب فضاگرا و اجتماعی-فرهنگی است. اما به‌طور کلی نقش غالب تکرار شده در اجزاء خیابان، نقش اجتماعی-فرهنگی است. خیابان باغ ایرانی فضایی از باغ است که در آن ضمن گرمی‌داشت اجزاء طبیعی، انسان نیز تکریم شده است و بیشترین حضور انسان و تعاملات اجتماعی نیز در آن اتفاق می‌افتد.

واژگان کلیدی | باغ ایرانی، خیابان، اجزاء خیابان، نقش اجزاء.

مکان اتفاق می‌افتد. اما این عنصر چه ویژگی‌هایی دارد؟ چرا در باغ‌های مختلف ایرانی متفاوت ظهور پیدا کرده و برای طراحی باغ ایرانی باید به چه مواردی توجه کرد تا بتوان برای خیابان آن و اجزای آن درست تصمیم‌گیری کرد؟ پاسخ به این سؤالات می‌تواند یاریگر طراحی خیابان در طرح‌هایی با ایده باغ ایرانی باشد. به نظر می‌رسد خیابان باغ بر اساس نقشی که می‌گیرد، متفاوت ظهور پیدا می‌کند و اگر نقش خیابان در طراحی به درستی تشخیص داده شود، طراحی درست و منطبق با باغ‌های ایرانی خواهد داشت.

پیشینه تحقیق

تاکنون پژوهشی مستقیماً در رابطه با دلایل اختلاف طرح‌های خیابان در باغ ایرانی انجام نشده است. اما راجع به اجزای خیابان یعنی زمین، آب و گیاه پژوهش‌های مکرری انجام شده است. برای مثال در مقاله «بازشناسی و تحلیل جایگاه عناصر موجود در باغ ایرانی با تأکید بر اصول دینی-آیینی» (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸)

مقدمه | خیابان اصلی باغ یکی از چهار عنصر مهم باغ ایرانی شامل ورودی، خیابان، کوشک و دیوار و اتصال دهنده ورودی به کوشک است. این چهار عنصر مهم از آن جهت از طرف نگارنده مطرح شده است که هر سه به صورت ویژه توسط معمار باغساز طراحی و ساخته می‌شوند و از جهت طراحی و ساخت در باغ ایرانی حائز اهمیت‌اند. به علاوه چهار عنصری هستند که مخاطب از خارج باغ تا کوشک (به عنوان مقصد اصلی باغ) مستقیماً با آنها در تعامل بوده و لذا معمار باغساز در طراحی آنها بیشترین کوشش را کرده است. در بین این عناصر تنها خیابان است که دارای اجزای طبیعی است. دو عنصر طبیعی آب و گیاه و عنصر مصنوع زمین از اجزاء اصلی خیابان باغ هستند که معمار باغساز به صورت ویژه به طراحی آنها پرداخته است. بنابراین به جرأت می‌توان گفت مهم‌ترین مکانی از باغ است که مخاطب از طریق آن با اجزای اصلی باغ ارتباط مستقیم برقرار می‌کند و ارتباط نزدیک انسان با آب و گیاه در این

** نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۴۲۱۶۴۹۵ an-aghazorg@tvu.ac.ir

بررسی خیابان به تفکیک این سه جزء، دخالتی است که معمار یا باغساز به صورت مستقیم در طراحی آنها دارد. موارد استخراج شده از بخش پیشینه تحقیق به تفکیک اجزای خیابان (زمین، آب و گیاه) و نقش‌های آن در جدول آورده شده است (جدول ۱). همان‌طور که مشاهده می‌شود، به جای عناوین ذکر شده برای نقش‌ها، می‌توان عناوین دیگری چون «آسایش‌دهنده و امنیت‌بخش»، «زیباساز و وحدت‌بخش»، «فضاساز و منظره‌ساز»، «دعوت‌کننده و تعامل‌ساز» و «آرامش‌بخش و تأمل‌برانگیز» را جایگزین کرد. اما برای سهولت کار و رعایت اختصار در آنها از تغییرشان چشم‌پوشی می‌شود.

روش تحقیق

به منظور مطالعه خیابان در باغ ایرانی، ابتدا تعدادی از باغ‌های ایرانی از زمان‌ها و مکان‌های جغرافیایی متفاوت (اقلیم‌های هشت‌گانه ایران) گزینش شده، سپس به مطالعه اجزای خیابان باغ ایرانی در این باغ‌ها پرداخته خواهد شد. در این پژوهش هر یک از اجزای خیابان باغ ایرانی به روش توصیفی-تحلیلی ارزش‌گذاری کیفی شده است. ارزش‌گذاری‌ها به ترتیبی انجام شده که ارتباطی بین نقش‌ها و ویژگی‌های کالبدی اجزای خیابان باغ ایرانی پیدا شود. در جدول‌ها رنگ ویژگی کالبدی اجزاء و نقش مرتبط با آن مشترک انتخاب شده تا دلیل پررنگ شدن نقش آن جزء در خیابان باغ موردنظر مشخص شود. باغ‌های منتخب به این شرح هستند:

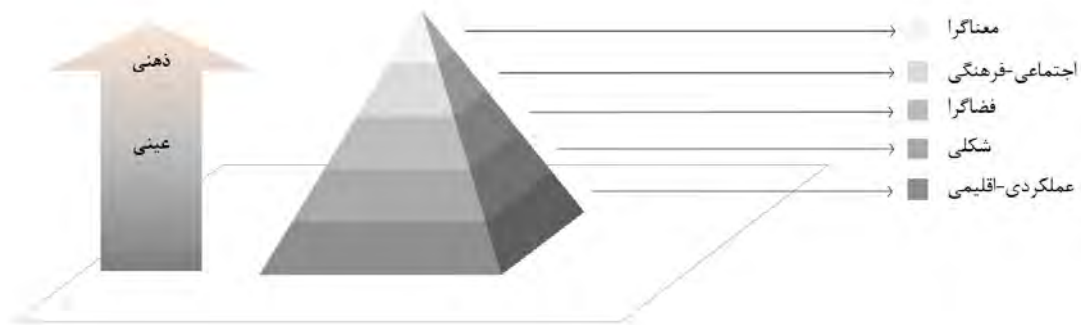
- ۱- باغ پاسارگاد (دوره هخامنشی): اقلیم نیمه‌خشک
- ۲- باغ جهان‌نما شیراز (دوره زند و حتی حداقل قبل از دوره تیموری): مرز دو اقلیم نیمه‌خشک و گرم و خشک
- ۳- باغ فین کاشان (دوره صفوی و حتی آل‌بویه): مرز سه اقلیم نیمه‌خشک و گرم و خشک و سرد
- ۴- باغ‌چهل‌ستون اصفهان (دوره صفوی): مرز دو اقلیم نیمه‌خشک و سرد
- ۵- باغ‌چهل‌ستون بهشهر (دوره صفوی): اقلیم معتدل و بارانی
- ۶- باغ گلشن طبس (دوره افشار): اقلیم گرم و خشک
- ۷- باغ دولت‌آباد یزد (بین دوره افشار و زند): اقلیم نیمه‌خشک
- ۸- باغ اکبریۀ بیرجند (دوره قاجار): مرز دو اقلیم نیمه‌خشک و سرد
- ۹- باغ پهلوان پور مهریز (دوره قاجار): اقلیم سرد
- ۱۰- باغ شازده ماهان (اواخر دوره قاجار): اقلیم سرد

به جنبه‌هایی از آب و گیاه در باغ ایرانی اشاره شده است. در مقاله «اهمیت آب و عناصر آبی در باغ ایرانی» (سلطان‌زاده و سلطان‌زاده، ۱۳۹۶) و مقاله «نقش نظام آب در ماندگاری باغ ایرانی» (باراحمدی و همکاران، ۱۴۰۱) به واکاوی نقش آب در باغ ایرانی پرداخته شده است. در مقاله «بسترهای شکل‌گیری و ویژگی‌های منظر متمرکز در باغ ایرانی» (خلیل‌نژاد و توبیاس، ۱۳۹۵) به نقش گیاه در باغ ایرانی و در مقاله «تحلیل فرآیند ادراک محیط باغ ایرانی براساس نظریه روانشناسی بوم‌شناختی» به نقش خیابان در باغ ایرانی اشاره شده است (شاهچراغی، ۱۳۸۸). همچنین در مقاله «روح مکان در باغ ایرانی» (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳) به بررسی ویژگی‌هایی از خیابان باغ ایرانی پرداخته شده است.

مبانی نظری

نقش در لغت به معنای کارکرد و عملکرد است. کارکرد و عملکرد خیابان باغ ایرانی و اجزای آن سلسله‌مراتبی از عینی تا ذهنی یا از مادی تا معنوی دارد و مانند نگاه مدرنیسم به عینی یا مادی بودن منحصر نمی‌شود. به این ترتیب نقش یا کارکرد خیابان باغ ایرانی و اجزای آن، همان مبانی نظری نهفته در آنهاست. نقش را می‌توان معادل اهداف طراحی نیز در نظر گرفت.

برای اثبات فرضیه پژوهش می‌توان نقش‌ها را در پنج گروه دسته‌بندی کرد: عملکردی-اقلیمی، شکلی، فضاگرا، اجتماعی-فرهنگی و معناگرا. شبیه این عبارات قبلاً توسط دکتر معماریان در کتاب «سیری در مبانی نظری معماری» استفاده شده است؛ نگرش‌هایی چون نگرش اقلیمی، نگرش شکلی، نگرش تاریخی-تکاملی، نگرش فضاگرا، نگرش فرهنگی-اجتماعی و نگرش معناگرا که هر کدام در طول تاریخ مورد توجه عده‌ای خاص از معماران بوده است (معماریان، ۱۳۸۴). نگارنده با بازنگری در این نگرش‌ها و با نگاهی به جنبه‌های مختلف معماری سامانه‌ای (کل‌نگر) (نقره‌کار و همکاران، ۱۳۹۵) به عناوین یادشده دست یافته است. طبق بینش سامانه‌ای (کل‌نگر) می‌توان برای این پنج دسته نقش یا کارکرد، سلسله‌مراتبی از عینی تا ذهنی یا مادی تا معنوی در نظر گرفت که در تصویر ۱ نشان داده شده است. در ادامه خیابان باغ ایرانی را می‌توان در سه قسمت بررسی کرد: «زمین»، «آب» و «گیاه». علت

تصویر ۱. هرم سلسله‌مراتب نقش‌های خیابان در باغ ایرانی. مأخذ: نگارنده.

نقش خیابان و اجزای آن در باغ ایرانی

جدول ۱. نقش خیابان در باغ ایرانی، مستخرج از پیشینه تحقیق، بیشترین نقش مورد توجه درباره هر جزء خیابان در پژوهش‌های انجام شده با رنگ خاکستری مشخص شده است. مأخذ: نگارنده.

نقش‌ها	توضیحات	زمین در خیابان	آب در خیابان	گیاه در خیابان
عملکردی - اقلیمی	- وابسته به عملکرد، اقلیم و محیط	- شیب زمین برای حرکت دادن آب (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳)	- آبیاری و استفاده از خنکی (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - شستشو، تفریح (سلطان‌زاده و سلطان‌زاده، ۱۳۹۶) - خوانایی و جهت‌یابی، قناعت و صرفه‌جویی (یاراحمدی و همکاران، ۱۴۰۱)	- سایه‌اندازی (شاهچراغی، ۱۳۸۸ و زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - ثمردهی، استفاده از چوب، بادشکن (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - دارای خواص شفا بخشی (نیلی و همکاران، ۱۳۹۱) - تفرج، جاذب پرندگان، چند عملکردی بودن، اقلیم‌گرایی (خلیل‌نژاد و توبیاس، ۱۳۹۵)
شکل	- وابسته به کالبد - زیبایی‌شناسی بصری	- شیب زمین و پله پله کردن آن (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳)	- انعکاس (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - زیبایی ظاهری، جلوه‌های متنوع حضور آب مانند ساکن، روان و فواره، تنوع فضایی، نوآوری (یاراحمدی و همکاران، ۱۴۰۱)	- تزئین باغ، تنوع رنگی در استفاده توأم از درختان خزان‌پذیر و همیشه‌سبز، زیبایی و چشم‌نوازی (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - ترکیب متنوع (خلیل‌نژاد و توبیاس، ۱۳۹۵)
فضا	- وابسته به تعریف فضا - دیدروها - برانگیختن حواس	- زمین پلکانی و ایجاد پرسپکتیو عمیق تک نقطه‌ای (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳)	- صوت آب، انعکاس آب (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - حرکت آب در شیب زمین (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳)	- عطر شکوفه‌ها و گل‌ها (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - پرسپکتیو عمیق تک نقطه‌ای (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳)
اجتماعی - فرهنگی	- وابسته به تعاملات اجتماعی، آداب و رسوم	-	- تفریح، انواع مراسم گرمی‌داشت آب، حوض نمادین در جلوخان بنا (سلطان‌زاده و سلطان‌زاده، ۱۳۹۶) - افسانه‌های آب و الهه آن (آناهیتا)، هویت‌بخش، طبیعت‌گرا، محل خلوت و تفکر، تعاملات اجتماعی، عامل ایجاد سرزندگی (یاراحمدی و همکاران، ۱۴۰۱)	-
معنا	- وابسته به مفاهیم ماورائی و ذهنی - نمادگرا - مجازی و غیر واقعی بودن	- شیب طبیعی و قرارگیری کوشک در نقطه مرتفع باغ و تمثیلی از معنای فردوس (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳)	- مظهر خیر، برکت، پاکیزگی، آب‌های بهشتی، جنب معنوی آب در عرفان (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - آب پلکانی و مکانیت‌بخش (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳) - از عناصر چهارگانه هستی‌بخش (سلطان‌زاده و سلطان‌زاده، ۱۳۹۶) - تقدس‌بخش، جلوه‌ای از ذات خدا، خاطره‌انگیزی، عامل حس تعلق به مکان، زیبایی باطنی، انعکاس عالم بالا، نماد نوشدن عالم (یاراحمدی و همکاران، ۱۴۰۱)	- گرمای داشت درخت در آیات قرآنی و منابع معرفتی، درخت همیشه‌سبز نماد جاودانگی، نیرومندی و نیروی زادوولد، گل نماد تجلی الهی (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸) - مکانیت‌بخش (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳)

بررسی اجزای خیابان در باغ ایرانی

• زمین در خیابان

براساس پیشینه تحقیق پلکانی شدن زمین و به دنبال آن مکانمند شدن خیابان، به آن نقش‌های عملکردی - اقلیمی، شکلی، فضاگرا و معناگرا می‌بخشد اما آیا خیابان همه باغ‌ها پلکانی است؟ نقش زمین در خیابان‌های مسطح چگونه است؟ آیا جلوه‌گری می‌کند یا چندان به چشم نمی‌آید؟ اکنون به بررسی زمین خیابان در باغ‌های منتخب پرداخته می‌شود (تصویر ۲) (جدول ۲). در بررسی‌ها زمین در خیابان باغ‌ها از ورودی تا کوشک در نظر گرفته شده است. به نظر می‌رسد کفپوش خیابان‌های باغ پاسارگاد شن بوده باشد چون در کاوش‌های باستان‌شناسی کفسازی خاصی کشف نشده است. انتخاب شن به جهت سهولت حرکت با اسب بوده است. تنها

در لبه آنما که هم‌سطح خیابان است، سنگ تراش کار شده است. نقش زمین خیابان و صحن اصلی عملکردی - اقلیمی است، به دلیل تغییر مصالح کف در لبه آنما، نقش معناگرا دارد و همین‌طور به دلیل امکان تجمع در برابر کوشک، نقش اجتماعی - فرهنگی دارد و فضاگرایی ضعیفی دارد و شکل آن چندان مطرح نیست. چهار مسیر منتهی به کوشک باغ جهان‌نما علی‌رغم تقارنی که به لحاظ هندسی دارند، در جزئیات با هم متفاوتند. خیابان‌های کمربندی و فرعی نیز کفسازی‌هایی بوم‌آورد شبیه به خیابان اصلی دارند. باغچه‌ها بی‌لبه^۱ یا بالبه اندک و آنماها بدون لبه (پاشویه‌دار یا بدون پاشویه) هستند. جنس لبه‌ها از سنگ تراش است. کفسازی صحن اصلی متفاوت از کفسازی خیابان است. صحن اصلی تماماً با سنگ تراش که چندان مصالحی بوم‌آورد نیست، فرش شده و

هم مطرح می‌کند و به‌خاطر همین پلکانی بودن معناگرا هم هست. بنابراین همه نقش‌ها را به‌صورت برابر دارد. کفسازی باغ گلشن از آجر است. لبه‌ها نیز همه از آجر اغلب هم‌سطح کفسازی است؛ اما به‌دلیل پایین آمدن سطح زمین در محور اصلی، بالا آمده و به‌صورت نشیمنگاه در آمده است. بنابراین نقش زمین عملکردی- اقلیمی و اجتماعی- فرهنگی است و برای تردد و تجمع افراد مناسب است. به‌دلیل پلکانی بودن از نظر شکلی، فضاگرایی و معناگرایی نیز مطرح است و دارای تمامی نقش‌ها به‌صورت برابر است.

در محور اصلی باغ دولت‌آباد آجرفرش و محورهای فرعی و کمربندی، موزائیک طرح شن کار شده است، اما در حاشیه‌ها آجر کار شده. آبنما و باغچه بدون لبه بالا آمده و آجری کار شده است. صحن اصلی باغ دولت‌آباد آجرفرش با لبه سنگی برای آبنماست. نقش زمین عملکردی- اقلیمی است، به‌دلیل تغییر کفسازی در صحن اصلی و محور اصلی و لبه آبنماها معناگرا و اجتماعی- فرهنگی است و چندان شکلی و فضاگرا نیست.

کفسازی خیابان باغ اکبریۀ بیرجند از قلوه‌سنگ و سنگ تراش است. پوشش زمین این باغ می‌تواند کفپوش سنگریزه را که احتمالاً در گذشته وجود داشته، تداعی کند. باغچه و پاشویه آبنماها بدون لبه بالا آمده کار شده است. کفسازی صحن اصلی باغ اکبریۀ از آجر است. لبه آبنما هم با آجر کار شده است. نقش زمین باغ اکبریۀ مانند باغ دولت‌آباد است.

کفسازی خیابان باغ پهلوان‌پور ترکیب چوب با سنگریزه بوده و باغچه‌ها اغلب بدون لبه کار شده است. ریشه‌های چنارهای پای جوی آب خیابان روی لبه‌های جوی را پوشانده است. کفسازی صحن اصلی باغ پهلوان‌پور از سنگ‌قلوه و لبه آبنما از آجر است. نقش کفسازی به‌دلیل استفاده از مصالح بومی، عملکردی- اقلیمی است. به‌دلیل تنوع کفسازی در خیابان و صحن اصلی معناگرا و اجتماعی- فرهنگی است و نقش شکلی و فضاگرایی کمی دارد.

کفسازی خیابان باغ شازده ماهان، موزائیک با طرح شن است. دیوارهای اختلاف سطح با قلوه‌سنگ کار شده، اما پله‌ها از آجر است. پاشویه آبنماها و باغچه‌ها بدون لبه بالا آمده و از جنس سنگ کار شده‌اند. در دو طرف خیابان اصلی باغ، لبه در حد نشیمنگاه بالا آمده است. کفسازی اطراف آبنمای جلوی کوشک از سنگ است. نقش زمین باغ مانند باغ چهل‌ستون به‌شهر است.

جمع‌بندی: مشاهده می‌شود مصالح شن، سنگ رودخانه‌ای و موزائیک طرح شن در زمین خیابان و سنگ، در اقلیم معتدل و بارانی، نمود نقش عملکردی- اقلیمی هستند. سنگ و آجر و عریض بودن خیابان به‌دلیل فراهم آوردن امکان تجمع، نمود نقش اجتماعی- فرهنگی هستند. تراش بودن سنگ و چیدمان‌های مختلف آجر، آنها را به نمود نقش معناگرا نیز تبدیل کرده است. سنگ عریض لبه آبنما نیز به‌دلیل عریض بودن و تضاد با کف خیابان، نمود نقش معناگراست. پلکانی بودن خیابان، نمود نقش‌های شکلی،

رسمی‌تر است. کفپوش خیابان عملکردی- اقلیمی و به‌دلیل تفاوت کفسازی در صحن اصلی و لبه آبنما معناگرا، به‌دلیل رسمی بودن کفپوش در صحن اصلی نقش اجتماعی- فرهنگی هم مطرح است، فضاگرا نیست و شکل آن نیز مطرح نیست.

در جزئیات کفسازی خیابان‌های باغ فین مشاهده می‌شود که از مصالح یکسان (سنگ تراش، قلوه‌سنگ و آجر) استفاده شده، ولی بافت ایجاد شده با این مصالح در محورهای مختلف، متفاوت است. تنوع در بافت از ویژگی‌های شاخص جزئیات کفسازی این باغ است. پوشش کف این باغ تا حدی کفپوش سنگریزه را که احتمالاً مصالح آن در گذشته بوده، تداعی می‌کند. لبه باغچه‌ها اغلب بالا آمده هستند و با سنگ تراش یا خرنند آجری به‌صورت کلاخ پر کار شده است. آبنماها بدون لبه بالا آمده (پاشویه‌دار یا بدون پاشویه) و با سنگ تراش کار شده‌اند. کفسازی صحن اصلی مشابه کفسازی خیابان‌هاست. نقش زمین خیابان باغ فین به‌دلیل استفاده از مصالح بومی عملکردی- اقلیمی، همچنین معناگراست و کفپوش شن خشک را تداعی می‌کند، مقداری نقش اجتماعی- فرهنگی دارد و به‌دلیل شیب کم و پلکانی بودن، مقداری فضاگرا و شکلی نیز هست.

دیتیل‌های کفسازی باغ چهل‌ستون اصفهان در گذشته متفاوت با امروز بوده است. در گذشته شن و سنگریزه بوده، اما امروز تبدیل به سنگفرش شده است. تضاد سنگریزه با سنگ‌های تراش‌خورده لبه آبنماها زیبایی خاصی به فضا می‌بخشیده است. احتمالاً این جزئیات به‌دلیل سهولت حرکت اسب بوده که امروزه تغییر کرده است. امروز کفسازی صحن اصلی باغ چهل‌ستون مشابه کفسازی خیابان و از سنگ تراش تیشه‌خورده است. این کفسازی، باغ را نسبت به گذشته رسمی‌تر می‌کند؛ هرچند که این باغ از ابتدا برای تشریفات ساخته شده بود. صحن اصلی فاقد آبنماست، اما دورتادور آن را نهر و کانال فرا گرفته است. استخر باغ در خیابان قرار گرفته است. لبه‌ها نیز بالا نیامده‌اند. امروز نقش کفسازی باغ چهل‌ستون به‌دلیل غیربومی و نماد قدرت بودن، عمدتاً معناگرا و اجتماعی- فرهنگی است، مقداری نقش عملکردی دارد زیرا مطابق با عملکرد تشریفات باغ است ولی اقلیمی و بوم‌آورد نیست و از نظر فضاگرایی و شکلی نیز نقش‌چندانی ندارد.

آنچه از سفرنامه‌ها استنباط می‌شود این است که کف باغ چهل‌ستون به‌شهر از سنگ بوده است. سنگ‌های باقی‌مانده در لبه جوی‌ها تا حدودی می‌تواند ابعاد، جنس و چگونگی قرار گرفتن این سنگ‌ها را مشخص کند. همچنین دموورگان جزئیاتی از سنگفرش کف باغ در زمان قاجار ارائه نموده است (منصوری رودکلی و همکاران، ۱۳۹۵). زمین این باغ عملکردی- اقلیمی است؛ زیرا کفسازی سنگ تراش در اقلیم معتدل و مرطوب مناسب و مطلوب است؛ هر چند شاید چندان بوم‌آورد نباشد. این کفسازی اجتماعی- فرهنگی نیز است؛ زیرا حرکت پیاده را تسهیل می‌کند. پله‌پله بودن زمین خیابان به آن نقش فضاگرایی می‌بخشد. شکل آن را

نقش خیابان و اجزای آن در باغ ایرانی

باغ جهان‌نما دیده می‌شود. این آبنماها به باغ جنبه رسمی می‌داده‌اند. این آبنماها به دلیل این که جوششی هستند، نقش فضاگرا، اجتماعی- فرهنگی و معناگرا دارند، همچنین به علت داشتن قلزن‌های تکرارشونده، دارای نقش شکلی است و از نظر عملکردی- اقلیمی نقش نسبتاً ضعیفی داشته و تنها مرتبط‌کننده است.

آب جاری در کمربندی‌ها و آب جوششی در محورهای اصلی باغ فین دیده می‌شود. ظرافت در تعدد قلزن‌ها و گاهی حتی در پاشویه‌ها به باغ جنبه رسمی می‌داده است. آب جوششی باغ فین از نظر فضاگرایی نقش مهمی داشته، همچنین به دلیل نماد چهار نهر بهشتی و فراهم کردن فضای تجمع، به همان میزان نقش اجتماعی- فرهنگی و معناگرا هم دارد، همچنین به علت داشتن قلزن‌های تکرارشونده، دارای نقش شکلی است و از نظر عملکردی- اقلیمی نقش کمتری داشته و عمدتاً مرتبط‌کننده است.

آب جاری در صحن اصلی و انعکاسی در خیابان از ویژگی‌های حضور آب در باغ چهل‌ستون است. نظم و وسعت در آب جاری صحن اصلی را تشریفاتی کرده و وسعت آبنمای انعکاسی نیز به خیابان عریض باغ، جنبه تشریفاتی و رسمی مضاعف بخشیده است. آب جاری اطراف کوشک نقش معناگرا و نمادین داشته، بر کوشک تأکید می‌کند. همچنین به دلیل صدای حرکت آب جاری و

فضاگرا، معناگرا و اجتماعی- فرهنگی است. به این ترتیب زمین در خیابان دارای نقش عمدتاً معناگرا و سپس عملکردی- اقلیمی و اجتماعی- فرهنگی است.

• آب در خیابان

بنابر پیشینه تحقیق و جدول ۱ آب در خیابان باغ ایرانی دارای نقش غالب معناگراست. اما چه ویژگی‌های کالبدی به آب معنا می‌بخشد؟ آیا آب در خیابان همه باغ‌های ایرانی به یک میزان معناگراست؟ اکنون به بررسی آب در باغ‌های منتخب پرداخته می‌شود (تصویر ۳) (جدول ۳).

در باغ پاسارگاد آب جاری دو طرف خیابان‌ها و دورتادور کرت اصلی چرخیده و همین‌طور از میانه آن عبور کرده بود. این آب دارای نهر و حوضچه به صورت متناوب، به شکل جاری و نمادین، دارای نقش معناگرا بوده است. به دلیل این که مجاور خیابان‌ها بوده، نقش اجتماعی- فرهنگی داشته و به علت صدای حرکت آب فضاگرا نیز بوده است. همچنین به خاطر تزئینی بودن و داشتن ضرب آهنگ نقش شکلی و به دلیل این که این حوضچه‌ها موجب ته نشین شدن گل‌ولای آب می‌شده‌اند، نقش عملکردی- اقلیمی نیز داشته است.

آب جوششی در دو طرف کوشک و یکی از خیابان‌ها و ورودی

(۳- باغ فین کاشان)

(۲- باغ جهان‌نما شیراز)

(۱- باغ پاسارگاد)

(۶- باغ گلشن طیس)

(۵- باغ چهل‌ستون بهشهر)

(۴- باغ چهل‌ستون اصفهان)

(۹- باغ بهلولان بور مهریز)

(۸- باغ اکبریه بیرجند)

(۷- باغ دولت‌آباد یزد)

(۱۰- باغ شازده ماعان)

تصویر ۲. قسمتی از زمین در خیابان باغ‌های منتخب. مأخذ: (۱): www.pasargadae.info, (۲): www.yjc.ir, (۳): www.mashreghnews.ir, (۴)، (۶)، (۷) و (۸): www.isna.ir, (۵): منصورى رودکلى و همکاران، ۱۳۹۶، (۹): www.farsnews.ir، (۱۰): www.sinapress.ir.

فضاگرا و شکلی هم دارد. از نظر عملکردی- اقلیمی نقش ضعیفی دارد؛ زیرا حجم آب آن بی توجه به میزان آب در دسترس است. -براساس اسناد و مدارک موجود از دوره صفوی تا دوره قاجار صحن

شکل منظمی که دارد، نقش فضاگرا و شکلی هم دارد. استخر این باغ به دلیل نمادین و خیال انگیز بودن، نقش معناگرا و فرهنگی- اجتماعی داشته و به دلیل انعکاس و گسترش دادن فضا، نقش

جدول ۲. نقش‌های کف خیابان و صحن اصلی در باغ‌های منتخب و فراوانی آنها (نقش غالب و ویژگی کالبدی مرتبط با آن نقش در هر سطر با یک رنگ مشخص شده است. هر ستاره اختصاص داده شده در جدول، معادل ۵ درصد نقش است) ۲. مأخذ: نگارنده.

نمونه	کفسازی خیابان / صحن اصلی		عرض خیابان و اندازه صحن	پلکانی بودن	لبه متصل به آبنا	لبه متصل به باغچه	نقش		معناگرا
	سنگ	آجر					شکلی	فضاگرا	
پاسارگاد	شن		زیاد	خیر	سنگی عریض	؟	**	**	*****
جهان‌نما	سنگ رودخانه‌ای و		متوسط	خیر	همسطح سنگی	همسطح یا بالاآمده سنگی	**	**	*****
	آجر / ترش سنگ								
فین	عمدتاً سنگ رودخانه‌ای		متوسط	کم	همسطح سنگی عریض	همسطح یا بالاآمده سنگی یا آجری	**	**	*****
	در ترکیب متنوع با آجر								
چهل‌ستون اصفهان	سنگ	تراش	زیاد	خیر	همسطح همجنس	بالاآمده همجنس	**	**	*****
چهل‌ستون بهشهر	سنگ	تراش	متوسط	متوسط	همسطح همجنس	بالاآمده همجنس	**	**	*****
گلشن	آجر	خواب‌نما	متوسط	متوسط	همسطح همجنس	همسطح یا بالاآمده همجنس	**	**	*****
دولت‌آباد	موزائیک با طرح شن و		متوسط	خیر	همسطح آجری و سنگی	همسطح آجری	**	**	*****
	آجر کلاغ‌پر / آجر کلاغ‌پر								
اکبریه	سنگ رودخانه‌ای،		متوسط	خیر	همسطح آجری	همسطح آجری	**	**	*****
	سنگ / ترش آجر خواب‌نما								
پهلوان‌پور	شن / سنگ رودخانه‌ای و		متوسط	خیر	همسطح آجری	همسطح همجنس	**	**	*****
	آجر دوال‌بندی صحن اصلی بالاتر								
شازده	موزائیک با طرح شن و		زیاد	نسبتاً زیاد	همسطح سنگی	همسطح یا بالاآمده سنگی	**	**	*****
	سنگ								
فراوانی نقش‌های غالب زمین خیابان									
۹ ۳ ۳ ۹ ۱۰									

ایوان کوشک، معناگرا و اجتماعی- فرهنگی و به دلیل صدای حرکت آب فضاگرا است ولی شکل آن چندان مطرح نیست. آب آبخاری و جوششی در محور اصلی باغ شازده ماهان دیده می‌شود. محور اصلی به دلیل داشتن آبخارهای نسبتاً عریض و فواره‌ها به شدت رسمی است. نقش آب‌ها به دلیل آبخاری بودن شکلی، به دلیل تولید صدا فضاگرا و به دلیل عمق بخشیدن به محور اصلی باغ و عظیم بودن معناگرا و به خاطر توانایی در جلب افراد فرهنگی- اجتماعی است اما از نظر عملکردی- اقلیمی چندان مطرح نیست.

جمع‌بندی: معناگرایی نقش آب در باغ ایرانی را نمی‌توان انکار کرد. در کنار این معناگرایی، آب می‌تواند با صدا و شکل‌های آشنا که در طبیعت شنیده و دیده می‌شود، فضا بیافریند و به واسطه این فضاگرایی جاذب اهالی باغ برای تفریح و یا تفکر باشد. نقش شکلی آب بیشتر در آب‌های انعکاسی و آبخاری باغ ایرانی قابل مشاهده است و نقش عملکردی- اقلیمی آب کمتر به چشم می‌خورد چرا که برای این منظور اصولاً طراحی آبنا نیاز نبوده است. در تحلیل‌ها آب جاری دارای نقش فضاگرا و معناگراست. آب جوششی نقش فضاگرا، اجتماعی- فرهنگی و معناگرا دارد. آب آبخاری نقش شکلی، فضاگرا و اجتماعی- فرهنگی دارد. آب انعکاسی هم دارای چهار نقش شکلی، فضاگرا، اجتماعی- فرهنگی و معناگراست. اگر آبنا «کنار خیابان» یا «وسط خیابان و محصور شده با درختان» باشد، نقش عملکردی- اقلیمی دارد، اگر کنار بنا، مقابل بنا و یا وسط خیابان باشد دارای نقش اجتماعی- فرهنگی است، اگر دورتادور بنا باشد، معناگراست، اگر تکرار شونده، هندسی یا دارای شکل ویژه باشد و یا لبه بالآمده پاشویه‌دار داشته باشد، نقش شکلی دارد و اگر عظیم باشد (کانال یا استخر باشد) معناگراست. در انتها با توجه به جدول ۳ می‌توان گفت آب در باغ ایرانی عمدتاً دارای سه نقش فضاگرا، اجتماعی- فرهنگی و معناگرا است.

• گیاه در خیابان

به‌طور کلی دو دسته درختان سایه‌انداز و درختان مثمر در باغ ایرانی به‌ترتیب در دو طرف خیابان‌ها و در کرت‌ها کاشته می‌شدند. در بین درختان باغ، درختان سایه‌انداز دو طرف خیابان بیشتر اصالت دارند و کمتر تغییر کرده‌اند. در مقیاس کوچکتر گل‌های پای درختان سایه‌انداز اهمیت دارند اما اصالت ندارند و طی سالیان تغییر کرده‌اند. در انتخاب درختان و گل‌ها به اقلیم بسیار توجه می‌شده و نقش عملکردی آنها پررنگ بوده است (جدول ۱) اما این گیاهان چه نقش‌های دیگری به‌خود می‌گرفته‌اند. حال به بررسی گیاهان در باغ‌های منتخب پرداخته می‌شود (تصویر ۴) (جدول ۴). در دو طرف خیابان‌های اصلی باغ پاسارگاد احتمالاً سرو کاشته شده بود. نقش درخت سرو عمدتاً معناگرا و اجتماعی- فرهنگی، شکلی و فضاگرا و به میزان کم عملکردی- اقلیمی است، همیشه‌سبز بودنش به آن نقش شکلی و فضاگرا می‌بخشد و معنای درخت سرو

اصلی باغ چهل‌ستون به‌شهر دارای آبنایمی نسبتاً وسیع با احتمالاً کف سنگی بوده است. این آبنا دارای عمق زیاد بوده و نقش انعکاسی داشته است. در مقاله منصوره رودکلی و همکاران (۱۳۹۵) محل تقریبی آبنا براساس نقشه هانری ویوله مشخص شده است (تصویر ۳). این آبنا درست در محل باغچه‌های روبه‌روی کوشک قرار داشته است. بنابراین آب جاری و آبخاری در محور اصلی و آب انعکاسی در صحن اصلی باغ چهل‌ستون به‌شهر وجود داشته است. آب از بالادست باغ به سمت پایین جاری می‌شود. احتمالاً به دلایل اقلیمی در این باغ آب جوششی وجود نداشته، چرا که پیترو دلاواله در سفرنامه‌اش اشاره‌ای به آنها نکرده است (همان). استفاده از سنگ‌های تراش‌خورده در محل شکست جوی‌ها از ویژگی‌های منحصر به فرد آبناهای این باغ است. نقش این آبناها به دلیل انعکاسی بودن و آبخاری بودن عمدتاً شکلی، فضاگرا، فرهنگی- اجتماعی و معناگرا بوده است اما نقش عملکردی- اقلیمی کمی دارد. آب جاری در حاشیه خیابان‌ها و جوششی در صحن اصلی یعنی مرکز باغ گلشن طبس فضایی فرح‌انگیز به‌وجود آورده است. به دلیل سادگی و نمادین بودن آب‌های جاری و قرار گرفتن آب جوششی در مرکز باغ معناگرا هستند. به دلیل نمایشی بودن آب جوششی در مرکز باغ نقش عملکردی- اقلیمی کمی دارد، اما آب جاری به دلیل سادگی دارای نقش عملکردی- اقلیمی است، به دلیل صدای آب جاری و جوششی نقش فضاگرا هم وجود دارد و همچنین آب جوششی در مرکز باغ، به دلیل جذب افراد برای تجمع و تعامل، دارای نقش اجتماعی- فرهنگی نیز است.

آب جوششی در صحن اصلی و آب جوششی و جاری با هندسه منظم در خیابان باغ اندرونی دولت‌آباد یزد جنبه رسمی و تشریفاتی به آن بخشیده است. نقش آب‌های این باغ به دلیل جوششی و جاری بودن و نمادین بودن، فضاگرا و معناگراست. به دلیل هندسی بودن آب جاری و قلزن‌های تکرار شونده آب جوششی، نقش شکلی وجود دارد، به خاطر جلب افراد برای تجمع و تماشا، اجتماعی- فرهنگی است و از نظر عملکردی- اقلیمی چندان مطرح نبوده زیرا حجم آن، بی‌توجه به میزان آب در دسترس بوده است اما آب جاری آن، دارای مقداری نقش عملکردی و مرتبط‌کننده است.

آب جوششی در صحن اصلی و در خیابان باغ اکبریّه بیرجند به‌صورت متمرکز دیده می‌شود. این آب نمادین بوده و نقش معناگرا دارد، به دلیل جوششی بودن نقش فضاگرا و فرهنگی- اجتماعی داشته و نقش عملکردی- اقلیمی کمی دارد و آبنا دارای شکل خاص و نقش شکلی است.

آب جاری در محور اصلی و صحن اصلی باغ پهلوان‌پور مهریز به‌سادگی فضای باغ را فرح‌انگیز کرده است. نقش این آب عمدتاً عملکردی- اقلیمی است، زیرا ساده و بی‌تکلف است. عملکردی بودن آب جاری تا آنجا پیش‌رفته که درختان چنار درست پای آنها کاشته شده‌اند. به دلیل در محور قرار گرفتن آب نهر و حوض جلوی

(۳- باغ فین کاشان)

(۲- باغ جهان‌نما شیراز)

(۱- باغ پاسارگاد)

(۶- باغ گلشن طبس)

(۵- باغ چهل‌ستون بهشهر)

(۴- باغ چهل‌ستون اصفهان)

(۹- باغ بهلولان بومهریز)

(۸- باغ اکبریه بیرجند)

(۷- باغ دولت‌آباد یزد)

(۱۰- باغ شازده ماهان)

تصویر ۳. قسمتی از آب در خیابان‌های منتخب. مأخذ: www.nujaa.com (۲) و (۳): www.yjc.ir (۴)، (۶)، (۸) و (۹): www.isna.ir (۵). منصوری رودکلی و همکاران، ۱۳۹۵، (۷): www.mehrnews.com (۱۰): www.farsnews.ir

سایه‌اندازی عملکردی- اقلیمی و به‌خاطر جلب افراد برای تجمع، مقداری اجتماعی- فرهنگی و معناگراست. درختان سرو در دو طرف خیابان باغ چهل‌ستون بهشهر کاشته شده‌اند و در کرت‌ها بیشتر درخت مرکبات و در مواردی انار و گردو دیده می‌شود (منصوری رودکلی و همکاران، ۱۳۹۵). نقش درختان سرو در این باغ مانند باغ‌های پاسارگاد، جهان‌نما و فین است. درختان نخل و سرو بیش از همه در باغ گلشن خودنمایی می‌کنند. البته طبق شواهد درختان سرو بعدها اضافه شده‌اند. درختان انار، مرکبات، توت و ... نیز از درختان مثمر این باغ هستند (قاسمی و مهربانی گلزار، ۱۳۹۷). نقش درختان نخل به‌دلیل تطابق با اقلیم، عملکردی- اقلیمی، به‌علت فراهم‌آوردن فضای سایه‌دار و شکل خاصی که دارد، فضاگرا و شکلی و به‌خاطر تأمین کردن مکان تجمع و تعامل و معنای درخت نخل، اجتماعی- فرهنگی و معناگراست. در باغ دولت‌آباد یزد دو ردیف کاج در دو طرف خیابان باغ کاشته شده است. این درختان با هدف سایه‌اندازی عملکردی- اقلیمی و اجتماعی- فرهنگی، همچنین به‌دلیل همیشه‌سبز بودن شکلی و فضاگرا و مقداری معناگرا هستند. درختان مثمر باغ دولت‌آباد به‌عنوان زمینه درختان سایه‌انداز شامل انجیر، توت، مرکبات و ... است (فدایی تمیجانی، ۱۳۹۹). البته درختچه‌ها و بوته‌های بلند همیشه‌سبز دو طرف خیابان باغ جلوی دید به کرت‌ها را می‌گیرد و به‌این‌ترتیب بالابودن تاج درخت کاج جبران می‌شود.

در نزد ایرانیان در نقش‌های اجتماعی- فرهنگی و معناگرای آن مؤثر است. در دو طرف خیابان‌های اصلی باغ جهان‌نما، درخت سرو و درخت نارنج کاشته شده است. درخت سرو از درختان مقدس در فرهنگ ایرانی است. درخت نارنج درختی مثمر و همیشه‌سبز است که در عطرآگین کردن فضای باغ به‌خصوص در فصل بهار بسیار مؤثر است. به‌نظر می‌رسد همیشه‌سبز بودن باغ جهان‌نما مدنظر باغساز بوده است. در کرت‌ها علاوه بر درخت نارنج، درخت انار هم وجود داشته (نیلی و همکاران، ۱۳۹۱؛ رضایی و شاهچراغی، ۱۴۰۰) که به‌عنوان زمینه از خیابان باغ قابل مشاهده بوده است. به‌این‌ترتیب نقش درختان خیابان باغ مانند باغ پاسارگاد است. در دو طرف خیابان باغ فین، سرو کاشته شده است و طبق مدارک موجود، در کرت‌ها درخت انار وجود داشته است (جیحانی، ۱۳۹۶). نقش درخت سرو در این باغ مانند باغ پاسارگاد و باغ فین است. در باغ چهل‌ستون اصفهان نارون، چنار، کاج، افرا، سیاه، عرعر و ... (نیلی و همکاران، ۱۳۹۱؛ فدایی تمیجانی و همکاران، ۱۳۹۹) در دو طرف خیابان کاشته شده‌اند، اما نظم خاصی در آنها دیده نمی‌شود. درختان مثمر خزان‌دار توت (نیلی و همکاران، ۱۳۹۱) و انجیر (فدایی تمیجانی و همکاران، ۱۳۹۹) هم در کرت‌ها دیده می‌شود. نقش درختان غیرمثمر در دو طرف خیابان به‌دلیل هدایت چشم به سمت کوشک شکلی و فضاگرا و به‌دلیل بومی بودن و

نقش خیابان و اجزای آن در باغ ایرانی

جدول ۳. نقش‌های آب در باغ‌های منتخب و فراوانی آنها (نقش غالب و ویژگی کالبدی مرتبط با آن نقش در هر سطر با یک رنگ مشخص شده است. هر ستاره اختصاص داده شده در جدول، معادل ۵ درصد نقش است). مأخذ: نگارنده.

نمونه	شکل آب	شکل آبنا	عمق آبنا	لبه آبنا	مکان	نقش		
						عملکردی-اقلیمی	شکلی	فضاگرا
اجتماعی-فرهنگی								
معناگرا								
پاسارگاد	جاری	نهر/حوضچه	بسیار کم عمق/ کم عمق	ساده	کنار خیابان و کنار بنا	****	****	****
	جوششی	تکرار شونده						
جهان‌نما	جوششی	نهر/ حوض	کم عمق	بالا آمده و پاشویه دار	مقابل بنا	***	****	****
	تکرار شونده							
فین	جوششی	نهر/ حوض	بسیار کم عمق/ کم عمق	ساده/ بالا آمده و پاشویه دار	وسط خیابان/ مقابل بنا	***	****	****
	تکرار شونده							
چهل ستون اصفهان	جاری	نهر/ کانال	بسیار کم عمق/ کم عمق	ساده	دور تادور بنا	***	****	****
	انعکاسی	هندسی/ استخر	نسبتاً عمیق	ساده	وسط خیابان			
چهل ستون بهشهر	آبشاری	نهر/ حوضچه	بسیار کم عمق/ کم عمق	ساده	وسط خیابان	***	****	****
	انعکاسی	استخر	نسبتاً عمیق	ساده	مقابل بنا			
گلشن	جاری	نهر	کم عمق	ساده	کنار خیابان	****	****	****
	جوششی	حوض	نسبتاً عمیق	ساده	مرکز باغ			
دولت‌آباد	جاری	نهر/ حوض	کم عمق/ نسبتاً کم عمق	ساده	وسط خیابان	***	****	****
	جوششی	نهر/ حوض	نسبتاً کم عمق	بالا آمده و پاشویه دار	وسط خیابان/ مقابل بنا			
اکبریه	جوششی	حوض	نسبتاً کم عمق	بالا آمده و پاشویه دار	مقابل بنا و مرکز باغ	***	****	****
	تکرار شونده							
پهلوان‌پور	جاری	نهر	کم عمق/ نسبتاً کم عمق	ساده	وسط خیابان محصور شده با درختان/ مقابل بنا	****	****	****
	حوض							

نقش										
نمونه	شکل آب	شکل آبنا	عمق آبنا	لبه آبنا	مکان	عملکردی- اقلیمی	شکلی	فضاگرا	اجتماعی- فرهنگی	معناگرا
شازده	آبشاری / جوششی	کانال / حوض	کم عمق / نسبتاً کم عمق	ساده / بالا آمده و پاشویه دار	وسط خیابان	***	****	****	****	****
فراوانی نقش های غالب آب										
					۴	۸	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰

که نقش زمینه را برای درختان چنار بازی می کنند. درختان چنار باغ پهلوان پور عملکردی- اقلیمی بوده، به دلیل قرار گرفتن در محور باغ و سایه اندازی اجتماعی- فرهنگی. اما دارای نقش شکلی و معناگرایی کمی است.

چنار و سرو به صورت یک در میان در دوطرف خیابان اصلی باغ شازده ماهان دیده می شود. این مسئله موجب سبزینگی جداره های خیابان حتی در زمستان می شود. انواع درختان مثمر خزان دار در این باغ دیده می شود از جمله سیب، گلابی، زردآلو و... (همان) نقش ردیف درختان چنار و سرو به صورت یک در میان، به دلیل ایجاد پرسپکتیو عمیق، فضاگرا و معناگرا و به خاطر ایجاد تضاد رنگی

درختان کاج در دو طرف خیابان اصلی باغ اکبریة بیرجند کاشته شده است. نقش درختان این باغ مانند درختان باغ دولت آباد یزد است. درختان مثمر خزان دار باغ اکبریة به عنوان زمینه درختان سایه انداز شامل پسته، گلابی، زردآلو و... است (فرزین و همکاران، ۱۳۹۹). البته مانند باغ دولت آباد یزد بوته های زیر درختان کاج خیابان باغ، مانع دید به کرت ها می شود و جداره های همیشه سبز ایجاد می کند.

دو ردیف چنار نزدیک به هم در محور اصلی باغ پهلوان پور مهریز قرار دارد که بیش از همه خودنمایی می کنند. انار، توت، انجیر و... از درختان مثمر خزان دار این باغ هستند (خلیل نژاد و توپاس، ۱۳۹۵)

(۳- باغ فین کاشان)

(۲- باغ جهان نما شیراز)

(۱- باغ باسارگاد)

(۶- باغ گلشن طبرس)

(۵- باغ چهل ستون بهشهر)

(۴- باغ چهل ستون اصفهان)

(۹- باغ پهلوان پور مهریز)

(۸- باغ اکبریة بیرجند)

(۷- باغ دولت آباد یزد)

(۱۰- باغ شازده ماهان)

تصویر ۴. قسمتی از گیاه در خیابان باغ های منتخب. مأخذ: (۱): استروناخ، ۱۳۷۲، (۲) و (۵): www.irna.ir، (۳): www.tasnimnews.com، (۴): www.mehrnews.com، (۶): www.mazineh.ir، (۷): www.iscanews.ir، (۸) و (۱۰): www.mehrnews.com، (۹): www.yazdnews.com.

نقش خیابان و اجزای آن در باغ ایرانی

جدول ۴. نقش‌های درختان سایه‌انداز در خیابان باغ‌های منتخب و فراوانی آنها (نقش غالب و ویژگی کالبدی مرتبط با آن نقش در هر سطر با یک رنگ مشخص شده است. هر ستاره اختصاص داده شده در جدول، معادل ۵ درصد نقش است). مأخذ: نگارنده.

نمونه	نام درختان جداره خیابان	نوع درختان جداره خیابان	شکل استفاده از درختان	نقش			معناگرا				
				عملکردی- اقلیمی	شکلی	فضاگرا		اجتماعی- فرهنگی			
پاسارگاد	سرو	آیینی و همیشه‌سبز	ردیف درختان در یک طرف خیابان دور باغ	***	****	****	****				
جهان‌نما	سرو و نارنج	سرو: آیینی و همیشه‌سبز	یک ردیف سرو و یک ردیف نارنج	***	****	****	****				
		نارنج: معطر و همیشه‌سبز									
		هر دو آیینی و همیشه‌سبز									
فین	سرو و شمشاد	هر دو آیینی و همیشه‌سبز	یک ردیف سرو و یک ردیف شمشاد در هر طرف خیابان	***	****	****	****				
چهل‌ستون اصفهان	نارون، چنار و ...	خزان‌دار و سایه‌انداز	عمدتاً نارون در هر طرف خیابان	****	**	****	**				
		آیینی و همیشه‌سبز									
چهل‌ستون بهشهر	سرو	آیینی و همیشه‌سبز	ردیف درختان سرو در هر طرف خیابان	***	****	****	****				
گلشن	نخل	آیینی و همیشه‌سبز	یک ردیف نخل در هر طرف خیابان	****	****	****	****				
دولت‌آباد	کاج و نارنج و شمشاد	کاج: سایه‌انداز نارنج: معطر	یک ردیف کاج به همراه نارنج و شمشاد در دو طرف محور اصلی باغ	****	****	****	****				
		همیشه‌سبز									
اکبریه	کاج و شمشاد	کاج: سایه‌انداز همیشه‌سبز	یک ردیف درخت کاج و یک ردیف شمشاد در هر طرف خیابان	****	****	****	****				
پهلوان‌پور	چنار	خزان‌دار و سایه‌انداز	ردیف درخت چنار در محور اصلی باغ	****	**	****	****				
		چنار: خزان‌دار و سایه‌انداز									
شازده	چنار و سرو	سرو: آیینی و همیشه‌سبز	ردیف درختان چنار، سرو به‌صورت یک در میان در هر طرف خیابان	****	****	****	****				
		سرو: آیینی و همیشه‌سبز									
		چنار: خزان‌دار و سایه‌انداز									
فرآوانی نقش‌های غالب درختان غیر مثمر							۶	۱۰	۱۰	۸	۶

در فصول مختلف سال، شکلی است همچنین عملکردی- اقلیمی و اجتماعی- فرهنگی هم هست.

جمع‌بندی: تمایل زیاد به استفاده از درختان همیشه‌سبز در دو طرف محور اصلی مشاهده می‌شود. درختان همیشه‌سبز، زنده بودن باغ را حتی در زمستان پیام می‌دهد. در باغ‌های چهارباغ (باغ جهان‌نما، باغ‌فین و باغ‌گلشن) درخت نارنج و انار کاشته می‌شده است. شاید دلیل این انتخاب همیشه‌سبز بودن درخت نارنج و عطر گل‌های بهار نارنج در فصل بهار و رنگ قرمز شکوفه‌ها و میوه‌های انار در فصل بهار تا پاییز باشد. به نظر می‌رسد گاهی درختان مثمر علاوه‌بر نقش عملکردی- اقلیمی، دارای نقش‌های معناگرا و فضاگرا نیز بوده‌اند. درختان مثمر غالباً عملکردی- اقلیمی و به‌عنوان پس‌زمینه درختان خیابان در بهار و تابستان سبز و در پاییز و زمستان بدون‌برگ هستند. در خیابان باغ به درخت سرو توجه خاصی می‌شده است. یکی از دلایل آن مقاوم بودن درخت سرو در هر اقلیمی است. دلیل دیگر آیینی و قدسی بودن درخت سرو در فرهنگ ایرانی و همیشه‌سبز و جاودانه‌بودن آن است. در نهایت مشاهده می‌شود درختان خیابان باغ ایرانی به‌دلیل همیشه‌سبز بودن و سایه‌اندازی، بیشتر نقش اجتماعی- فرهنگی داشته و به‌دلیل قطاری‌بودن و تعریف جداره فضای خیابان چه به‌صورت همیشه‌سبز و چه به‌صورت خزان‌دار و هدایت توجه به کوشک فضاگراست. در تحلیل‌ها، سایه‌انداز بودن، شاخص نقش‌های عملکردی- اقلیمی، اجتماعی- فرهنگی، شکلی و فضاگرا، همیشه‌سبز بودن شاخص نقش‌های شکلی، فضاگرا و اجتماعی- فرهنگی، خزان‌دار بودن شاخص نقش‌های شکلی و فضاگرا و آیینی بودن شاخص نقش معناگراست. قطاری‌بودن و هدایت توجه به کوشک هم شاخص نقش فضاگراست که در تمامی باغ‌های منتخب دیده می‌شود.

بحث

شاید واضح‌ترین نقش خیابان نقش عملکردی- اقلیمی آن باشد. اگر در باغ ایرانی حوض وجود دارد، نمادی از ذخیره آب است. اگر آب جاری وجود دارد، نمادی از حرکت دادن آب برای انتقال آب به جای جای باغ و زنده‌نگهداشتن آن است. اگر محوری مستقیم و پرسایه برای دسترسی به کوشک وجود دارد، برای هدایت افراد به کوشک در آسایش اقلیمی است. استفاده از درختان به‌همان صورت که در طبیعت وجود دارد، اصل غیرقابل‌انکار در باغ ایرانی است. درختان با توجه به اقلیم منطقه انتخاب می‌شوند. معمار تنها به آنها نظم می‌بخشد که آن هم به‌دلیل آبیاری آسان و نقش عملکردی آب است. نظم موجود در باغ ایرانی ناشی از همین نقش عملکردی است. نظمی که برای بهینه‌کردن مصرف آب و استفاده از زمین، لازمه باغ ایرانی است. به نظر می‌رسد در گذشته قسمت عمده زمین خیابان‌ها به‌دلیل سهولت حرکت اسب از سنگ‌ریزه پوشیده‌شده بوده است. عملکردی بودن زمین خیابان در نهایت توجه مخاطب را به فضای باغ نه زمین معطوف می‌کرده است. زمین هم

در قسمت‌هایی که مخصوص عبور پیاده بوده مانند صحن اصلی کوشک دارای کفسازی سنگ‌فرش یا آجرفرش بوده است.

بعد از جنبه عملکردی- اقلیمی جنبه شکلی و فضاگرایی خیابان باغ ایرانی است. استفاده از آب به‌صورت‌های مختلف و نه اغراق‌آمیز، حال‌وهوای باغ را تغییر می‌دهد. ظهور آب بسیار نزدیک به‌صورت‌های مختلف آب در طبیعت، حواس انسان را متوجه فضایی فرح‌انگیز می‌کند. خیابان‌های باغ که با بدنه‌های طبیعی و اغلب ردیف درختان همیشه‌سبز تعریف می‌شود، فضایی است که مخاطب را هدایت می‌کند. این بدنه‌ها مقیاس فضا را انسانی کرده و نیز با عمیق کردن پرسپکتیو دید، آرامش بیشتری به مخاطب عرضه می‌کند.

نقش اجتماعی- فرهنگی خیابان هم بسیار حائز اهمیت است. می‌توان گفت خیابان و اجزای آن با هدف اجتماعی- فرهنگی و فراهم کردن فضایی برای تعامل به وجود آمده‌اند. زمین در خیابان، آب در خیابان و گیاه در خیابان جاذب مخاطبان برای حضور در فضای خیابان هستند. برای مثال می‌توان به زمین منتهی به کوشک با کفسازی رسمی و تشریفاتی، جلوه‌های گوناگون نمایش آب به‌ویژه در برابر بنا و محور اصلی خیابان، ردیف منظم گیاهان همیشه‌سبز و یا سایه‌انداز در دو طرف خیابان باغ را عاملی برای حضور هر چه بیشتر مخاطبان ذکر کرد.

معناگرایی از خصوصیات دیگر باغ‌های ایرانی است که در خیابان باغ هم دیده می‌شود. نقش انعکاسی آب در باغ به‌دنبال سیر در عالم ماورایی است. حس‌آمیزی موجود در باغ ایرانی روح انسان را به عالم معنا می‌برد. اصولاً خلاقیت در باغ ایرانی به قصد معناگرایی اتفاق می‌افتد. خلاقیت در جهت بازی با آب و ارتباط هر چه بیشتر انسان با آب. استفاده از درختان سرو به‌دنبال معنای قدسی سرو در باغ‌های اقلیم‌های مختلف دنبال می‌شود. همچنین کفسازی رسمی خیابان باغ هم نوعی معناگرایی و احترام به مخاطب است.

حال این سوال پیش می‌آید که کدام نقش در هر یک از اجزای خیابان باغ ایرانی غالب است. پاسخ این سؤال در **جدول ۵** مشاهده می‌شود. زمین خیابان باغ ایرانی عمدتاً معناگرا، آب در خیابان باغ ایرانی غالباً فضاگرا، اجتماعی- فرهنگی و معناگرا و گیاه در خیابان باغ ایرانی بیشتر فضاگرا و اجتماعی- فرهنگی است.

نتیجه‌گیری

به این ترتیب نقش‌های غالبی که در اجزای خیابان باغ‌های منتخب دیده می‌شود، نقش‌های فضاگرا، اجتماعی- فرهنگی و معناگراست. خیابان، نقش فضاگرا و اجتماعی- فرهنگی اش را بیش از همه وامدار دو عنصر طبیعی آب و گیاه است. آب و گیاه در فرهنگ ایرانی بسیار پرکارکرد است و در خیابان باغ ایرانی کارکردهای مختلف آب و گیاه به‌خوبی به نمایش گذاشته شده است. در خیابان باغ ایرانی، طبیعت به خدمت انسان در آمده، اما این خدمت‌رسانی طبیعت به انسان، موجب آسیب و یا تغییر شکل اجزاء طبیعی نشده است. آب و گیاه

نقش خیابان و اجزای آن در باغ ایرانی

که به صورت دقیق تر نقش غالب خیابان، نقش اجتماعی- فرهنگی است. خیابان در باغ ایرانی محلی است که بیشترین حضور مخاطب در آن اتفاق می افتد و شاید بیش از آنکه کارکرد فضاگرا یا معناگرا داشته باشد، محلی است برای تعامل. مشاهده می شود در طول تاریخ بر نقش عملکردی- اقلیمی خیابان افزوده و از نقش معناگرایی آن کاسته شده است. اما این نقش اجتماعی- فرهنگی خیابان است که همواره برقرار بوده است.

در خیابان همان طور که در طبیعت دیده می شوند، ظهور می یابند و تنها به نظم در آمده اند. این نظم، آسایش و آرامش برای انسان به ارمغان آورده و در عین حال نتیجه استفاده بهینه از آب و زمین است. نقش معناگرایی خیابان هم بیشتر نتیجه معناگرایی دو عنصر زمین و آب در باغ ایرانی است که معمار و باغساز در استفاده بهینه از آنها برای ثمردهی بیشتر باغ کوشیده است. در جدول ۶ نقش خیابان در هر یک از باغ های منتخب جمع بندی شده است. مشاهده می شود

جدول ۵. نقش های غالب اجزای خیابان باغ ایرانی. مأخذ: نگارنده.

عناصر	نقش ها	عملکردی- اقلیمی	شکلی	فضاگرا	اجتماعی- فرهنگی	معناگرا
زمین خیابان						
آب در خیابان						
گیاه در خیابان						

جدول ۶. فراوانی نقش های غالب خیابان به تفکیک باغ های منتخب. مأخذ: نگارنده.

نمونه ها	نقش ها			نقش ها		
	عملکردی- اقلیمی	شکلی	فضاگرا	اجتماعی- فرهنگی	شکلی	فضاگرا
پاسارگاد	زمین					
	آب					
	گیاه					
	جمع بندی					
جهان نما	زمین					
	آب					
	گیاه					
	جمع بندی					
فین	زمین					
	آب					
	گیاه					
	جمع بندی					
چهل ستون اصفهان	زمین					
	آب					
	گیاه					
	جمع بندی					

نقش‌ها		نقش‌ها	
عملکردی-اقلیمی	شکلی	عملکردی-اقلیمی	شکلی
زمین	زمین	زمین	زمین
آب	آب	آب	آب
گیاه	گیاه	گیاه	گیاه
جمع‌بندی	جمع‌بندی	جمع‌بندی	جمع‌بندی

نقش غالب خیابان

پی‌نوشت‌ها

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی در حال انجام در پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر با عنوان «طراحی جزئیات عناصر منظر باغ ایرانی» است.
 ۱. منظور از لبه، در این نوشتار لبه بالآمده است. غالب اوقات لبه اگر هم
 ۲. به این ترتیب جمع ستاره‌ها (درصد نقش‌ها) در هر باغ حتی‌الامکان معادل ۲۰ ستاره (صد در صد) برای عنصر معماری مربوطه، در نظر گرفته شده است.
 ۳. درخت انار در اقلیم‌هایی که زمستان‌های سرد ندارند، همیشه‌سبز است.

استروناخ، دیوید. (۱۳۷۲). شکل‌گیری باغ سلطنتی پاسارگاد و تأثیر آن در باغسازی ایران (ترجمه کامیار عبدی). اثر، ۱۴ (۲۲ و ۲۳)، ۵۴-۷۵.
 جیحانی، حمیدرضا. (۱۳۹۶). گزارش علمی: روز درختکاری، بازگشت درختان مثمر و چشم‌انداز مرمت طرح کاشت در باغ فین. *مطالعات معماری ایران*، ۶ (۱۲)، ۱۵۹-۱۶۲.
 خلیل‌نژاد، سید محمدرضا و تویبیس، کای. (۱۳۹۵). بسترهای شکل‌گیری و ویژگی‌های منظر مثمر در باغ ایرانی. *باغ‌نظر*، ۱۳ (۳۸)، ۳-۱۶.
 رضایی، مهناز و شاهچراغی، آزاده. (۱۴۰۰). تأثیر نظام کاشت گیاه در باغ ایرانی بر آسایش حرارتی فضای باز، مورد پژوهی: باغ جهان‌نما شیراز. *نقش جهان*، ۱۱ (۳)، ۱-۱۵.
 زمانی، احسان؛ لیلیان، محمدرضا؛ امیرخانی، آرین و اخوت، هانیه. (۱۳۸۸). بازشناسی و تحلیل جایگاه عناصر موجود در باغ ایرانی با تأکید بر اصول دینی-آیینی. *باغ‌نظر*، ۶ (۱۱)، ۲۵-۳۸.
 سلطان‌زاده، حسین و سلطان‌زاده، علیرضا. (۱۳۹۶). اهمیت آب و عناصر آبی در باغ ایرانی. *منظر*، ۹ (۳۸)، ۶-۱۹.
 شاهچراغی، آزاده. (۱۳۹۸). *پارادایم‌های پردیس: درآمدی بر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی*. تهران: سازمان جهاد دانشگاهی تهران.
 فدایی تمیجانی، هانیه. (۱۳۹۹). بررسی باغ دولت‌آباد یزد بر پایه پارامترهای پایداری محیطی در طراحی منظر در اقلیم گرم و خشک. *پژوهش‌های معماری و محیط*، ۱۲ (۱)، ۸۲-۹۵.
 فدایی تمیجانی، هانیه؛ مفیدی شمیرانی، سید مجید؛ منصور، سیدامیر و

فهرست منابع

فیضی، محسن. (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی باغ‌های ایرانی چهلستون و هشت‌بهشت اصفهان با پارامترهای پایداری منظر در پاسخگویی به اهداف اقلیمی منطقه گرم و خشک. *هویت شهر*، ۱۴ (۴۲)، ۳۱-۴۲.
 فرزین، سامان؛ خلیل‌نژاد، سیدمحمدرضا؛ مرادزاده میرزایی، سعیده و زارعی، علی. (۱۳۹۹). ویژگی‌های منظر چندعملکردی در باغ ایرانی (مطالعه‌موردی: میراث جهانی باغ اکبریه). *منظر*، ۱۲ (۵۲)، ۶-۱۷.
 قاسمی، هادی و مهربانی گلزار، محمدرضا. (۱۳۹۷). طرح کاشت، نقش‌آفرین منظر باغ: سیر تحول طرح کاشت در باغ گلشن طیس. *منظر*، ۱۰ (۴۳)، ۶-۱۵.
 مدقالچی، لیلا؛ انصاری، مجتبی و بمانیان، محمدرضا. (۱۳۹۳). روح مکان در باغ ایرانی. *باغ‌نظر*، ۱۱ (۲۸)، ۲۵-۳۸.
 معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۴). *سیری در مبانی نظری معماری*. تهران: سروش دانش.
 منصوری رودکلی؛ سمیرا، دانش‌دوست، یعقوب و ابوبی، رضا. (۱۳۹۵). بازخوانی سیمای اصیل باغ شاه اشرف البلاد (بهشهر) در دوره‌های مختلف تاریخی. *نامه معماری و شهرسازی*، ۹ (۱۷)، ۴۱-۵۹.
 نقره‌کار، عبدالمجید؛ جهان‌بخش، حیدر و حمزه‌نژاد، مهدی. (۱۳۹۶). *انسان، طبیعت، معماری*. تهران: دانشگاه پیام نور.
 نیلی، رعنا؛ نیلی، ریحانه و سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۹۱). چگونگی بازتاب شاخصه‌های مناظر شتابخش در الگوی منظر باغ ایرانی. *باغ‌نظر*، ۹ (۲۳)، ۶۵-۷۳.
 یاراحمدی، سمانه؛ انصاری، مجتبی و مهدوی‌نژاد، محمدجواد. (۱۴۰۱). نقش نظام آب در ماندگاری باغ ایرانی. *منظر*، ۱۴ (۶۱)، ۶-۱۵.

استروناخ، دیوید. (۱۳۷۲). شکل‌گیری باغ سلطنتی پاسارگاد و تأثیر آن در باغسازی ایران (ترجمه کامیار عبدی). اثر، ۱۴ (۲۲ و ۲۳)، ۵۴-۷۵.
 جیحانی، حمیدرضا. (۱۳۹۶). گزارش علمی: روز درختکاری، بازگشت درختان مثمر و چشم‌انداز مرمت طرح کاشت در باغ فین. *مطالعات معماری ایران*، ۶ (۱۲)، ۱۵۹-۱۶۲.
 خلیل‌نژاد، سید محمدرضا و تویبیس، کای. (۱۳۹۵). بسترهای شکل‌گیری و ویژگی‌های منظر مثمر در باغ ایرانی. *باغ‌نظر*، ۱۳ (۳۸)، ۳-۱۶.
 رضایی، مهناز و شاهچراغی، آزاده. (۱۴۰۰). تأثیر نظام کاشت گیاه در باغ ایرانی بر آسایش حرارتی فضای باز، مورد پژوهی: باغ جهان‌نما شیراز. *نقش جهان*، ۱۱ (۳)، ۱-۱۵.
 زمانی، احسان؛ لیلیان، محمدرضا؛ امیرخانی، آرین و اخوت، هانیه. (۱۳۸۸). بازشناسی و تحلیل جایگاه عناصر موجود در باغ ایرانی با تأکید بر اصول دینی-آیینی. *باغ‌نظر*، ۶ (۱۱)، ۲۵-۳۸.
 سلطان‌زاده، حسین و سلطان‌زاده، علیرضا. (۱۳۹۶). اهمیت آب و عناصر آبی در باغ ایرانی. *منظر*، ۹ (۳۸)، ۶-۱۹.
 شاهچراغی، آزاده. (۱۳۹۸). *پارادایم‌های پردیس: درآمدی بر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی*. تهران: سازمان جهاد دانشگاهی تهران.
 فدایی تمیجانی، هانیه. (۱۳۹۹). بررسی باغ دولت‌آباد یزد بر پایه پارامترهای پایداری محیطی در طراحی منظر در اقلیم گرم و خشک. *پژوهش‌های معماری و محیط*، ۱۲ (۱)، ۸۲-۹۵.
 فدایی تمیجانی، هانیه؛ مفیدی شمیرانی، سید مجید؛ منصور، سیدامیر و

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

آقابرزگ، نرگس. (۱۴۰۳). نقش خیابان و اجزای آن در باغ ایرانی. *منظر*، ۱۶ (۶۶)، ۶-۱۹.

DOI: 10.22034/MANZAR.2024.416521.2260
 URL: https://www.manzar-sj.com/article_191735.html